

C. L. TEMMINCK GROLL

Het unieke Kerkplein van Rijsenburg en de familie Van Aarnhem

Op 19 juni werd de Heemschut Jubileum Restauratieprijs Utrecht toegekend aan het echtpaar J. G. A. van Aarnhem-Mulder voor de restauratie van het winkelpand Hoofdstraat 130-132 aan het bekende Kerkplein in Driebergen-Rijsenburg. Over het volledig als eenheid opgezette unieke empire-pleintje hield de Delftse oud-hoogleraar prof. dr. ir. C. L. Temminck Groll bij die gelegenheid een boeiende lezing. Voor Heemschut vatte hij die nog eens samen in dit artikel.

In 1809 kreeg Nederland voor het eerst een volledig als eenheid opgezet plein met een hoek als dominant, en wel als centrum voor het toen gestichte dorpje Rijsenburg. De schaal is bescheiden, maar het heeft de karakteristieken van een aantal bekende, gevormde pleinen in Europa: een bewust gekozen pleinvorm, een architectuur waarin het individuele huis ondergeschikt is aan de pleinvormen in hun geheel en een duidelijk centrale dominant.

Al in het begin van de 17e eeuw kwamen zulke pleinen voor: de Place des Vosges in Parijs en Covent Garden in Londen; van deze laatste opzet maakte ook een kerk deel uit van het project. De 18e eeuw kent vele voorbeelden zoals de Place Vendôme in Parijs, de Place Stanislas te Nancy en de pleinen in Bath, als het halfronde Royal Crescent.

Uiteraard kunnen pleinen als deze alleen ontstaan, wanneer er iemand of een organisatie als grondeigenaar optreedt – een vorst, een grootgrondbezitter, een stadsbestuur – die zijn vormwil kan opleg-

gen aan de potentiële huiseigenaars, die toch in principe geheel naar eigen inzicht zouden willen bouwen. Daar tegenover staat, dat de aantrekkelijkheid van het samenhangende geheel dat geboden wordt, zo groot kan zijn, dat men graag bereid is over die verminderde eigen inbreng in het aanzien heen te stappen. En aan de achterkanten valt – bij de kleine huizen in Rijsenburg evenzeer als bij de monumentale van Bath – goed te zien, dat er wel degelijk ruimte overblijft voor die 'eigen inbreng'.

De Nederlandse omstandigheden leenden zich niet voor dit soort van pleinvorming. Een aanzet is er in de 17e eeuw bij de Nieuwe Kerk te Haarlem. Duidelijker zijn de Broeder- en Zusterpleinen te Zeist. De Amsterdamse koopman *Cornelis Schellinger* had het Slot – en daarmee de heerlijkheid – verworven om de leden van de Evangelische Broedergemeente in de gelegenheid te stellen zich op de voortreinen van het slot te vestigen. Op basis van een stedenbouwkundig plan uit 1748 moesten op bepaalde percelen grotere en

op andere kleinere huizen worden gebouwd. Zo ontstond de karakteristieke ritmering. Maar wie goed kijkt, ziet dat er bij de huizen zelf een grote mate van individuele vrijheid mogelijk was.

Zo krijgt dan Rijsenburg in 1809 inderdaad het eerste Nederlandse voorbeeld van een bouwvorm die in Europa al twee eeuwen in zwang was! Het initiatief lag bij het echtpaar *Petrus Judocus van Oosthuyse* en *Margaretha de Jongh*. Hij was een welvarend textielhandelaar en -fabrikant en ze woonden in het nabijgelegen huis Sparrendaal (Sper en Dal) van 1754. Het waren mede de leveranties aan de Franse legers, die hem zo vermogend hadden gemaakt. Tijdens het koningschap van Lodewijk Napoleon zag men dat echter niet als 'collaboratie'.

Het plan voorzag in een R.K. kerk – één van de eerste sedert de reformatie – gewijd aan St. Petrus Banden, woningen rondom een halfronde plein (vooral gericht op het uitoefenen van ambachten) en langs de Hoofdstraat én in een herberg tegenover de kerk, waaruit het huidige 'Wapen van Rijsenburg' ontstond. Het zijn met name de halfronde beëindigde vensters en ingangen van de huizen, die het geheel zo'n duidelijk herkenbaar empire-aanzien geven. De architect was *Adrianus Tollens*, van wie we ook nog de kerk van St. Johan-

Boeken tegen reductie

In samenwerking met uitgeverij Stichting Matrijs kunnen we onze leden voortaan uitgaven van de stichting tegen gereduceerde prijs aanbieden. Bestellingen kunnen worden gedaan bij Heemschut (gironummer 124326 t.n.v. Bond Heemschut, Amsterdam, onder vermelding van het te bestellen boek). De ledenprijzen zijn inclusief porto. Hieronder enkele uitgaven van Matrijs, die nog leverbaar zijn:

Scholen in Groningen

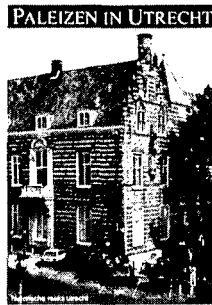
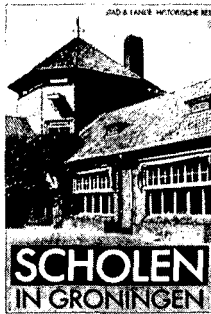
De ontwikkeling van het schoolgebouw in stad en land 1800-1940.

Vier deskundige (kunst)historici vertellen de geschiedenis van het lager onderwijs in Groningen, stad en land, en van de gebouwen waarin het werd gegeven. Het is het verhaal van de groei van de school vanaf het eind van de achttiende eeuw, en van de inspanningen van schoolinspecteurs en onderwijzers om een zo goed mogelijk onderwijs te kunnen bieden.

H. F. Bruijtel-Van der Palm e.a., *Scholen in Groningen*. (Stad en Lande Historische Reeks, deel 5) 80 p., rijk geïll., f 18,95 (ledenprijs f 16,95)

Paleizen in Utrecht

Staan er dan paleizen in Utrecht? Dat is de vraag die de titel van dit boek oproept. Het antwoord luidt: Zeker! In zes bijdragen schetsen kunsthistorici de geschiedenis van zes Utrechtse paleizen: de vijftiende-eeuwse bisschopshof aan de Servetstraat,

de voormalige woning van de oudkatholieke bisschop aan de Mariaplaats, de huidige residentie van Kardinaal Simonis. Al in de elfde eeuw verrees de Keizerspalts Lofen; eeuwen nadien woonde koning Lodewijk Napoleon aan de Wittevrouwenstraat. Het laatste paleis is het beroemde Pausuize.

Corjan van der Peet e.a., *Paleizen in Utrecht* (Historische Reeks Utrecht, deel 8) 80 p., rijk geïll., f 18,95 (ledenprijs f 16,95)

Twente te pronk

Tallose kunstenaars lieten zich inspireren door de schoonheid van Twente. Al in de zeventiende eeuw trokken ze er op uit om hun bewondering op papier te zetten.

Twente te pronk, zonder meer het mooiste boek van Twente, laat voor de eerste keer alle facetten van het schitterende gebied zien: buitens, kerken, kastelen, oude stadsgezichten, watermolens en verrassende panorama's van het wijde heuvel-land.

H. Hagens en B. Olde Meierink

Twente te pronk (Overijsselse historische reeks, deel 2) 208 blz., rijk geïllustreerd, gebonden, f 29,90 (ledenprijs f 24,95)

Het Nederlandse landschap

Een historisch-geografische benadering

Puur natuur is er niet veel in Nederland. Overal is de invloed van de mens te zien. In de loop van de eeuwen is Nederland omgevormd tot een cultuurlandschap – stapsgewijs, door kleine veranderingen. Dit proces staat centraal in *Het Nederlandse Landschap*. Acht deskundige auteurs geven vanuit een historisch-geografische benadering een overzicht van de landschapstypen in Nederland en van hun ontstaan. Achtereenvolgens komen het zand-, het rivierklei-, het veen-, het zeelei-, het duin- en een krijt-lösslandschap aan de orde.

S. Barends e.a. (red.).

Het Nederlands Landschap. Een historisch-geografische benadering. 104 p., rijk geïll., f 29,50

Van VOC tot Werkspoor

Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg

(zie ook *Heemschut juli/aug. 1987*).

240 p., rijk geïll., geb., f 49,50 (ledenprijs f 39,50)

En verder nog de boeken:

Hoog Haags

Prijs f 24,95 (ledenprijs f 21,95)

Werven (in Utrecht)

Prijs f 24,95 (ledenprijs f 23,95)

nes de Doper te Schiedam (1825) kunnen zien.

Natuurlijk bleef het complex gedurende de 175 jaar van zijn bestaan niet ongewijzigd. De kerkvergrotingen zijn vanuit het plein niet zichtbaar, maar de wijzigingen in ramen en deuren verstoren de harmonie. Opvallend zijn de modernisering van de winkelpui-hoeken ter weerszijden van de kerk. Op zichzelf rond de jaren '30 met zorg uitgevoerd, symmetrisch ten opzichte van elkaar. Aan 'beschermden dorpsgezichten' dacht men toen nog niet en het had heel wat erger gekund! Maar ook hier zou terugkeer tot de authentieke vorm een verbetering betekenen.

De aantastingen vormden rond het Monumentenjaar de aanleiding tot de oprichting van de Stichting Driebergen-Rijsenburg Vroeger en Nu (een initiatief van de beeldhouwer *Wim Harzing*); de restauratie van de kerk is van die zijde niet geëntmeerd. Ook in 'Heemschut' werd de aandacht op deze problematiek gevestigd.

Zo kwam de 'tegenstroom' op gang, die na verminkingen eerherstel van de oorspronkelijke harmonie nastreefde. En dan richten wij ons primair op de winnaars van de Heemschut jubileum plaquette voor de provincie Utrecht: de heer en mevrouw *J. G. A. van Aarnhem-Mulder*. Al in 1926 vestigde de vader van de heer Van Aarnhem, J. G., een kleermakerij in het westelijk hoekpand nr. 132. Hier werd o.m. de kleding gemaakt voor de staf en de studenten van het toenmalig Groot-Seminarie ter plaatse. Ook naar livreeën voor het per-

Het op deze foto nog niet gerestaureerde hoekhuis van de fam. Van Aarnhem (foto's, ook die op pag. 12 van Gemeentearchief Driebergen-Rijsenburg)

soneel op de buitenplaatsen was toen nog vraag. Als herenmodezaak zette de heer J. G. A. Van Aarnhem, na het overlijden van zijn vader in 1960, het bedrijf voort, waarin hij al vanaf zijn 17e jaar had meege- werkt. Sedert 1975 doet hij dit samen met

zijn enthousiaste echtgenote, mevrouw M. Van Aarnhem-Mulder. In 1982 besluiten ze het hoekpand met zorg te restaureren. Deuren en vensters krijgen daarbij exact de oude vormen en detaillering terug. Nauwelijks was het werk klaar, of in december 1982 deed zich de gelegenheid voor om het aangrenzende pand langs de Hoofdstraat, Nr. 130, te verwerven. Uitbreiding was dringend nodig, zodat op dit aanbod werd ingegaan, waarop het tweede pand op dezelfde wijze werd gerestaureerd. Daardoor ontstond er een groter element, dat met die delen die in tact bleven weer een duidelijk beeld oproept van de oorspronkelijke kwaliteiten. Het werk zal zeker een aansporing vormen voor de andere eigenaren om te trachten stap voor stap het empire-pleintje weer te maken wat het was: een markante stedenbouwkundige ruimte met één architectuur!

Literatuur

Voor gegevens omtrent de historie van het complex: *W. Harzing*, *Ontstaan en Wedervaren van Kerk en Parochie Rijsenburg*, Jaarboek van Oud-Utrecht 1952, 117-143.

Prof. dr. ir. C. L. Temminck Groll is woonachtig in Driebergen-Rijsenburg en geniet veel bekendheid door zijn jarenlange hooglaraarschap Architectonisch Ontwerpen aan de Universiteit van Delft. Vorig jaar ging hij als hoogleraar met pensioen.